

ÇAĞDAŞ TOPLUMSAL ÇATIŞMA

Yrd. Doç. Dr. Tülin ÖNGEN (HOŞGÖR)*

GİRİŞ

Endüstrileşmenin ve teknolojik süreçlerin gelişmiş ülkelerdeki toplumsal çatışmaların özünü değiştirdiğini öne süren savlar, kendilerini güncelleştiren politikaların da desteğiyle, bugün yeni bir paradigmanın temelini oluşturmuş bulunmaktadır. Büyük ölçüde Weberci rasyonalist toplum kuramından esinlenen çağdaş çatışma görüşü, 1950'lerde Dahrendorf, Geiger ve Bendix ile kavramsal bir alt yapıya kavuştuktan sonra Frankfurt Okulu ve teknokratik tezler aracılığıyla gelişerek günümüze kadar gelmiş ve 1980'lerin Post-Marksist söylemleri içinde billurlaşmıştır. Endüstri ötesi toplumlarda klasik işçi sınıfının önemini yitirdiğini ve geleneksel sınıf mücadelesinin geçersizleştiğini öne süren bu bakış açısı, günümüzün bağımlılık ilişkileri ve eşitsizlikleri temelinde açıklamaya çalıştığı kapitalist toplum için geçerli yeni mücadele stratejileri öngörmektedir. Bu yazıda önce toplumsal ilişkileri ve çatışmaları sınıfsal köklerinden soyutlayarak ele alan çağdaş çatışma paradigmasının kuramsal çerçevesi ortaya konmaya, daha sonra bu çatı altında yer alan görüşler, ulaştığı toplumsal politikalar ve mücadele stratejileri açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Sınıf ilişkilerinin ve toplumsal çatışmaların farklılaştığını öne sürerek, toplum çözümlerinin ekonomik, siyasal ve kültürel çelişkilerin yeni dinamikleri bağlamında yapılmasını öngören yaklaşımları iki gruba ayırmak olanaklıdır:

I. Günümüz üretim ilişkilerinin derin toplumsal farklılaşmaları (sınıfları) ortadan kaldıran ya da en azından toplumsal gruplar arasındaki çatışmayı kapitalizmin karakteristiği olmaktan çıkaran bir niteliğe büründüğünü öne süren görüşler.

II. Sınıf olgusunun ve bundan kaynaklanan toplumsal çelişkilerin varlığını yadsımamakla birlikte, günümüzde sınıf çatışmasının değiştiğini, sınıflar arasındaki antagonistik karşıtlığın yerine işbirliğine ve uzlaşmaya dayanan bir toplumsal ilişkiler sisteminin geçtiğini öne süren görüşler. Bu gruba giren yaklaşımlarda, toplumsal çatışmaların geleneksel sınıf mücadelesi biçimlerinden uzaklaştığı, mücadelenin

* A.U. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

ekonomik gücün kontrolü üzerinde ve teknokratik kararlara bağımlı olmanın yol açtığı yabancılaşmanın etkilerine karşı gerçekleştirildiği savunulur.

İlkinde, Marksizmin temel önermelerinden uzaklaşarak sınıfsız ve çatışmasız bir toplum vizyonuna ulaşılır; ikincisinde ise, toplumsal ilişkilerin ve sınıf çatışmasının Marksist toplum kuramının bazı temel öngörülerinden farklı bir doğrultuda gelişmekte olduğu sonucuna varılır. Her iki grupta yer alan çağdaş çatışma tezlerinin ortak paydası, işçi sınıfının artık günümüz sahnesinin ayrıcalıklı aktörü olmaktan çıktığıdır. Başka bir deyişle günümüzde, yeni toplumsal gerilimler ve sınıf dışı dinamik unsurlar gelişmiş olup, çağdaş toplumsal çatışmanın yükseleceği temeli bunlar oluşturur.

Kapitalist örgütlenmenin ekonomi ile siyaset arasında yarattığı yapay ayrımı daha da derinleştiren ve sınıftan uzaklaşan bir çatışma anlayışı, sınıf ile siyasetin kopuşunu meşrulaştıran gelişmenin önünü açar. Böylece kapitalist sömürü ve bundan kaynaklanan sınıf çatışması, yadsınmasa bile, ekonomik alanla sınırlı ilişkisel bir olgu düzeyine indirgenmekte ve işçi sınıfının toplumsal hareketin ve tarihsel ilerlemenin temel öznesi olmadığı öne sürülmektedir. Bu arada toplumsal politika düzeyi de ekonomik ilişkilerden arındırılmış bir siyasal alanla sınırlanmakta ve ekonomik alan dışında kalan öteki toplumsal öznelerin (etnik, cinsel, dinsel, kültürel) tanımlanması ve bunlara siyasal misyonlar yüklenmesi kaçınılmaz olmaktadır. Sonuçta, siyasetin tabanını genişletmekle birlikte onun temelini zayıflatan politikalar (yalnızca siyasal ve ideolojik alanla sınırlı) gündeme gelmektedir. Gerçekten, çağdaş çatışma anlayışının kapitalist sömürü düzeninin sınırlarını çizdiği bir çerçeve içinde ortaya çıkmakla birlikte, sınıf hiyerarşisi tarafından bütünüyle kavranmayan ve günümüzde önemleri gittikçe artan cinsel, etnik, dinsel bağımlılık ilişkilerinin anlaşılması ve bunların yol açtığı eşitsizliklere karşı etkin bir toplumsal muhalefetin ortaya konması açısından pek çok üstünlüğü bulunmakla birlikte, siyaseti kapitalist sömürünün kaynağını oluşturan sınıf ilişkilerinden ve onun öznesi olan işçi sınıfının ilerici karakterinden koparak temelsizleştirdiği görülmektedir.

TOPLUMSAL ÇATIŞMALARIN ÇAĞDAŞ DİNAMİKLERİ

Burada kapitalizmin sınıf yapısının, dolayısıyla toplumsal çatışmanın özünün değiştiğini öne süren tezlerin ve politikaların referanslarını oluşturan çağdaş gelişmeler, bir kaç alt başlıkta değerlendirilecek. 20. yüzyıl boyunca ortaya çıkan toplumsal, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin kapitalist toplumların sınıf ilişkilerini ve geleneksel sınıf mücadelesi süreçlerini etkileyen, hatta siyasetin anlamını değiştiren pek çok dinamik oluşturduğu bilinmektedir. Yazıda söz konusu dinamiklerin tarihsel sonuçları ve yol açtığı toplumsal değişiklikler de tartışılacak.

Emek Sürecinin Parçalanması Olgusu : 20. yüzyılda, kapitalist üretim süreçlerinde teknolojik ve bilimsel gelişmeler yoluyla gerçekleşen dönüşüm, emeğin maddi temelini değiştirerek sınıf ilişkilerinin ve işçi sınıfının yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir. Emek sürecindeki değişiklikler, iki karşıt olgunun diyalektik gelişmesi bağlamında değerlendirilebilir. Bir yanda emeğin parçalanmasını, işgücünün niteliksizleşmesini ve artan yabancılaşmayı içeren "proleterleşme süreci", öte yanda, teknolojik ve bilimsel girdilerin yoğunlaşması sonucunda artan meslek farklılıklarını ve belli bazı nitelikli işgücü kategorilerinin gelişmesini içeren "proleterleşmeye karşı koyan süreçler" birarada gelişmektedir. İki sınıf kutuplaşmasını artırırken, ikincisi, iki sınıf arasındaki keskin farklılıkları gizleyen, karşıtlıkları yumuşatan bir tablo sergilemekte ve böylece sınıflar arasında yakınlaşmanın ve işbirliğinin gelişmiş olduğu izlenimine yol

açmaktadır. Nitelikli işgücünün gelişmesi, yalnızca sınıfın türdeşliğini bozan bir olgu olmayıp, sınıf bilincinin ve işçi kimliğinin gelişmesini önleyen sonuçlar doğurmaktadır.

Tekelci aşamada emek sürecindeki en belirgin gelişme, emekçilerin emek denetim araçlarından koparak üretimden tümüyle soyutlanmaları ve artan yabancılaşmaları yönünde olmuştur. Bu olgu, işgücünün niteliksizleşmesine ve işin değersizleşmesine neden olmuştur. Gelişmiş ülke emekçilerinin artan proleterleşmesini sergileyen çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Örneğin Braverman'ın ve E.O. Wright'ın araştırmaları, proleterleşmeye ilişkin öngörülerini doğrulayan pek çok somut bilgiyi ortaya koyar.¹ Söz konusu ülkelerde teknik gelişmeler, otomasyon, atomizasyon süreçleri ve bilgisayar kullanımının yaygınlaşmasına, sınırlı sektörde ve belli bazı işgücü kategorileri için talep edilen beceri düzeylerinin yükselmesine karşın, genellikle niteliksiz işgücü ordularının ve işsizliğin artmasıyla sonuçlanmıştır. Gerçi yüzyılın başlarında Taylorizmin yükseldiği dönemde yarı-nitelikli işgücünde beklenmedik bir artış gerçekleşmiş (Weber'in deyimiyle "işte yetişen işçiler" türemiş) ve bunların ekstra beceriler yoluyla emek süreci içinde belli bir kapasite geliştirdikleri görülmüşse de, yüzyılın ikinci yarısından sonra artan teknolojik girdilere koşut olarak yeniden bir niteliksizleşme eğilimi ortaya çıkmıştır.

Bu arada işgücünün niteliksizleşmekte olduğunu kabul edenler arasında, bu gelişmenin işçi sınıfının proleterleşmesine yol açıp açmayacağı ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Proleterleşmenin nesnel bir durum olmaktan çok, bu duruma karşı gösterilen siyasal tutuma bağlı olduğunu, bu yüzden niteliksiz işgücündeki sayısal artışın ya da geçici istihdam koşullarının varlığının proleterleşme anlamına gelmeyeceğini düşünenler, niteliksizleşme ile proleterleşme arasında ilişki kurulmasına karşı çıkmışlardır.² Bu konudaki görüş ayrılıkları, daha çok, proleterleşmenin tanımlanmasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Yoksa çağdaş sosyologların çoğunluğu için, bilim ve teknolojinin gelişmesinin işgücünün büyük bir bölümü açısından niteliksizleşme ve işsizlik ya da işin değersizleşmesi demek olduğu, en azından nitelik ve beceri kavramlarının anlamlarının değiştiği ortada. Örneğin bilgisayar teknolojisinin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan bilgisayar programcılığı ve operatörlüğü gibi işler daha yakın zamanlara kadar nitelikli işgücü kalemlerini oluştururken, söz konusu teknolojinin yaygınlaşmasıyla kısa sürede rutinleşmiştir. Bugün kompleks makinalar için tasarım, onarım ve bakım gibi belli bir bilgiyi ve beceriyi gerektirmekte olan pek çok ayrıcalıklı işin gelecekte benzer biçimde niteliksizleşecekleri; buna karşılık, bilim ve teknolojinin gereklerine uygun yeni bilgi ve beceri gereksinimleri ile yüksek işgücü düzeylerinin gelişeceği söylenebilir.

Öte yandan, ileri endüstri ülkelerinde geleneksel işçi sınıfı tanımı içine girmeyen ve toplumsal ağırlıkları gittikçe artan bazı sosyal grupların veya sınıf dışı unsurların emeğin bölünmesini artırdığı görülmektedir. ABD ve İngiltere gibi ülkeler başta olmak üzere pek çok endüstrileşmiş ülkede, resmi yoksulluk düzeyinin altında çalışan insan sayısının hızla

¹H. Braverman, *Labor and Monopoly Capital*, New York, 1974, MRP; E.O. Wright, *Classes*, New York 1991, Verso. Bu çalışmalar hakkındaki ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için bakınız: T. Öngen, "Tekelci Kapitalizmin Emek Süreci Üzerine Marksist Bir Çözümleme", *Toplum ve Billim Dergisi*, 56-61, Bahar 1993; T. Öngen, "Marksist Sınıf Araştırmalarında Çağdaş Bir Profil", *Marksizm ve Gelecek*, 6, 1993.

²N. Birnbaum, *Toward A Critical Sociology*, London, 1971, Oxford University Press, s. 375

arttığı, hatta gettolarda yaşam koşulları göz önüne alındığında bunlardan daha kötü bir durumda sınıf piramidinin en altında bulunan (underclass) bir kitlenin yoğunlaştığı gözlenmektedir.³ Amerika'da büyük şehirlerin yoksul bölgelerinde yaşayan azınlık gruplar, düşük işgücü bağlantıları, uzun dönemli sosyal yardımlara bağımlılıkları ve belli becerilerden yoksunlukları gibi özellikleri ile hızla çoğalmaktadırlar. Bu ülkedeki kadar keskin olmasa da İngiltere'de de, yüksek bir proleterleşme oranı ve en alt sınıf unsurları sayılan nüfusta bir artış eğilimi gözlenmektedir. Bu arada son gelişmeler, F. Almanya'nın da benzer bir sürece gireceğini göstermektedir. R. Nathan, sınıf altı nüfusun potansiyel olarak işçi sınıfı karakteri taşıdığını söyleyerek, bunların kapitalist sınıf yelpazesi içinde değerlendirilmesinden yanadır.⁴

Çağdaş toplumsal çatışmanın sınıfsal temellerinden uzaklaşarak etnik, dinsel ve cinsel eşitsizliklere doğru kaydığını öne süren görüşler açısından, sınıf piramidinin en altında yer alan unsurların önemi büyüktür. Sınıf dışı ya da sınıf altı sayılan toplumsal katmanlar, bir yandan kapitalist toplum yapısının karakterindeki değişimin, öte yandan siyasetin tabanının daha çok vatandaşlık haklarının çığnendiği toplumsal zeminlere doğru kaymakta olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Geri kalmış ülkelerin kent yoksullarından ya da Marx'ın ve Engels'in lumpen proletaryasından farklı bir sosyal karakterde olduğu öne sürülen bu sınıf altı unsurların geleceği üzerine değişik projeksiyonlar bulunmaktadır. Bunların reaksiyoner doğalarından ve yedek işgücü ordusunun üyeleri olmalarından kaynaklanan devrimci bir potansiyele sahip oldukları savından tutun, tam tersine, sistemden çok kendi toplumsal tabanlarına yabancılaşmış buldukları, dolayısıyla radikal bir öze kavuşamayacakları görüşüne kadar uzanan geniş bir yelpazenin varlığı görülmektedir. Geiger ve Mead gibi yazarlar, Kuzey Amerika'daki ve Avrupa'daki bu unsurların ne isyankar, ne de topluma karşı olduklarını; binlerce kişisel çıkar ve çözüm içinde bölünmüş, herhangi bir ortak ilgi ve çıkar paydasına sahip olma kaygısından uzak kitleleri oluşturduklarını belirtmektedirler.⁵ Toplumsal konumları ne olursa olsun, her şeyden önce yedek emek ordusunun üyeleri olarak sınıf için bölücü bir tehdit oluşturan bu unsurlar bakımından önemli olan nokta, ileri derece yabancılaşmış olmalarıdır. Bunlar toplumda kendisine gereksinim duymadığı anomik bir kitleyi oluşturmaktadırlar. Toplumda belli bir yerlerinin bulunmadığını gören bu insanların o toplum düzenine ve kurallarına uyması beklenebileceğinden, reaksiyoner bir tutuma yönelmeleri doğaldır. Öte yandan, tepkilerini öteki sınıflara değil, kendi sınıf üyelerine karşı dile getirdiklerinden, radikal bir sınıfsal tutumla bütünleşmeleri kolay olmamaktadır. Örneğin geçtiğimiz yıllarda Amerikan metropollerinde patlak veren siyah ırkın toplumsal öfkesi, kısa sürede sistem içinde eritilmiş ve bu tepkilerinin radikal bir siyasal tutuma dönüşmesi kolaylıkla önlenebilmiştir.

Proleterleşmenin güncel görünümünü ortaya koymak, gerek işçi sınıfının tanımlanması, gerek proleterleşmeye karşı koyan süreçlerin anlaşılması açısından önemlidir. Kapitalizmin erken dönemlerinde üretim araçları sahipliğinden yoksun olma olgusuna dayanan proletarya tanımının günümüzde yetersiz kaldığı tartışması, Marksist

³R. Dahrendorf, *The Modern Social Conflict*, London, 1988, Weidenfeld and Nicolson, s. 150.

⁴R.P. Nathan, "Will the Underclass Always Be With Us?", *Transaction: Social Science and Modern Society*, Vol. 24, No. 3 (March-April 1987).

⁵L.M. Mead, *Beyond Entitlement: The Social Obligations of Citizenship*, New York, 1986, Free Press, s. 22.

toplum bilimcilerin gündemindeki önemli konulardan birisidir. Sınıf çözümlerini üretim ilişkilerinden uzaklaşarak daha çok egemenlik ilişkileri veya otorite hiyerarşisi bağlamına oturtanlar, proleterleşme ve işçi sınıfı hakkında çelişkili ve yüzeysel sonuçlara varmışlardır. Buna karşılık üretim araçlarına sahip olmama veya ücretlilik temeline dayandırılan çözümler sonucu ortaya konan sınıf profilleri, pek çok belirsizlikler içermektedir.⁶ Bu yüzden, teknelci kapitalizminin günümüzdeki emek süreçlerinin ayrıntılı bir çözümlenmesinin yapılması ve emek süreci bağlamında bir proleterleşme eşiğinin tanımlanması zorunlu görünmektedir.

Günümüz çalışma rejimleri içinde proleterleşmeye karşı işleyen çeşitli mekanizmalar, proleterleşme eşiği üzerinde yoğunlaşmakta ve emekçilerin sınıfsal konumları ve kimlikleri ile ilgili bilinçlerinin olgunlaşmasını önlemektedir. Örneğin emek sürecinde işin genişletilmesine, zenginleştirilmesine dayanan modeller (Post-Fordist) ve öteki endüstriyel demokrasi uygulamaları, çalışanlara işleri ve iş koşulları üzerinde bir dereceye kadar etkide bulunma olanağı sağlayabilmektedir. Ancak bunlar, sağladıkları denetleme kapasitesinin ötesinde bir iktidar yanılması yaratmakta ve böylece, daha çok egemenlik ilişkilerinin ve egemen ideolojinin yeniden üretilmesine hizmet etmektedirler.

Çalışanların tümü açısından genel bir proleterleşme sürecinden söz edilemez. Ücretlilik ilişkisi içinde emeklerini satmak durumunda kalan her çalışanın proleterleştiği ve işçi sınıfı kimliğini kazandığı düşünülemez. İşçi sınıfının kendinde sınıf (class in itself) olarak kurulduktan sonra kendisi için sınıf (class for itself) durumuna yükselmesini gerçekleştirecek koşulların oluşması kendiliğinden ve zorunlu olarak gerçekleşen bir süreç değildir. Ayrıca, bazı iş türlerinde yüksek ücrete, ayrıcalıklı çalışma koşullarına ve emek denetim araçlarına sahip olanların, sınıf içi çelişkilerin ve çatışmanın artmasında etkili oldukları görülmektedir. Bugün özellikle hizmet sektöründe ağırlıklı bir yer tutan entellektüellerin, teknokratların ve yönetim kademelerindeki üst düzey bürokratların, yalnızca mesleki farklılıkları değil, sınıf içi bölünmeleri ve sınıf yelpazesindeki çelişkili konumları artırdığı⁷ ortada.

Toplumsal ağırlıkları gittikçe artan teknik ve idari kadroları, geleceğin yönetici elitinin, hatta egemen sınıfının çekirdeği olarak gören savlar, ikide bir ısıtılıp öne sürülmektedir. Örneğin 1968'in radikal atmosferi içinde toplumsal muhalefetin en dinamik unsuru durumuna gelen öğrenci kitlesi, pek çok yazar tarafından, devrimci dönüşümün öznisi olarak tanımlanmıştı. Marcuse, öğrencileri işçi sınıfının geleneksel katalizörleri olan entellektüellerin yeni bir unsuru olarak tanımladı. Daha sonra Gouldner, onları "yeni sınıf"ın henüz oluşum durumundaki çekirdeği saydı⁸. Son yıllarda toplumsal

⁶ Çağdaş sınıf kuramları ve işçi sınıfı profilleri için bakınız. T. Öngen, "Endüstri Toplumlarında Sınıf İlişkileri ve İşçi Sınıfı Profiline İlişkin Bazı Saptamalar", *İktisat Dergisi*, No. 333, 1992, s. 31-45.

⁷ E.O. Wright'ın günümüz sınıf konumlarının çelişkili doğasını ortaya koyan çözümlerini için bakınız: *Class Structure and Income Determination*, New York, 1964, Academic Press; *Class, Crises and State*, New York, 1979, Verso; *Classes*, New York, 1991, Verso.

⁸ H. Marcuse, *An Essay On Liberation; Counter-Revolution*; A. Gouldner, *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*.

eşitsizliklerin sınıf dışı bağımlılık ilişkilerinde odaklaştığını savunanlar ise, günümüzün radikal siyasetlerini etnik, cinsel ve kültürel hiyerarşinin öznelerine dayandırmaktadırlar⁹.

Bu savları dikkatle karşılamakta yarar var. Bir kere, teknokrat sınıf ya da küçük burjuva elit, bugünkü ayrıcalıklı toplumsal konumları bakımından değil, kapitalist sınıf yapısının gelişim süreci içindeki yerleri açısından ele alındıklarında, aynı üretim biçimi içindeki çatışmanın özneleri oldukları görülür. Gerçekten, benzer bir gelişme geçen yüzyılın sonundaki büro işçileri için söz konusu olmuştur. Bunlar, o zamanın koşulları içinde geleceğin yönetici eliti olarak değerlendirilirken, bugün fabrikaya dönüşen büro üretim hattı içinde kol işçileri ile aynı maddi yabancılaşma koşullarını paylaşan niteliksiz işgücü durumuna düşmüş bulunmaktadırlar. Ayrıca, etnik, cinsel, dinsel vb. nitelikteki karşı-kültür hareketlerinin veya sınıfsal özde olmayan toplumsal muhalefetin, sınıf çatışması yerine geçirilmesi temelde yanlış bir işlemdir. Birnbaum, karşı kültür dinamiklerinin doğası gereği devrimci mücadelelere katkısı bulunsa bile, onların yerini alamıyacağına dikkati çeker.¹⁰

Yönetmel Devrim: "İdeolojinin sonu" savı ve "yönetmel ideolojiler" tarafından çağın en büyük devrimi olarak adlandırılan kapitalist işletmedeki mülkiyet ve yönetim ilişkilerinin ayrılması olgusu, bir yandan işçi sınıfının kendi içinde farklılaşmasını artırırken, öte yandan emekçilerin emek denetim süreçlerinden soyutlanmalarına neden olmaktadır. Yönetmel ve denetleyici emeğin ortaya çıkması ve işçilerin çoğunluğunun emek denetim araçlarından kopması, sınıf ilişkilerini etkilediği kadar toplumsal çatışmanın boyutlarını da belirlemektedir.

Yönetmel ideolojiler, emekçilerin gerek üretim sürecindeki birliğini ve dayanışmasını, gerek kolektif ve örgütsel eylemlerini, en önemlisi de kendi ideolojilerine bağlanmalarını önleyerek sınıf bilinçlerini olumsuz yönde etkilemektedir. İşçi sınıfının bilinci ve siyasal yönelimleri, yönetmel ideolojiler aracılığıyla kırılarak egemen ideolojiye ve burjuva örgütlenmelerine eklenmektedir. Bazı yazarlar, sermayenin, bilim ve teknoloji başta olmak üzere üretici güçlerin gelişimi üzerinde kesin bir egemenlik kurduğunu; bunun da, Marx'ın üretici güçlerin gelişmesi ile sınıf çatışması arasında kurduğu ilişkiyi geçersizleştirdiğini öne sürerler.¹¹

1960'lardan sonra gelişen Sosyal Bilimsel Marksist¹² okul, büyük şirketlerdeki mülkiyet ve yönetim süreçlerinin ayrılması ile kafa ve kol işinin parçalanması sonucu ortaya çıkan kolektif işçinin gelişmesinin çatışma üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir biçimde tartışmıştır. Bu konuda Carchedi'in ve Wright'ın çalışmaları özellikle dikkati

⁹E. Laclau ve C. Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, İstanbul, 1992, Birikim.

¹⁰N. Birnbaum, *Toward A Critical Sociology*, s. 388.

¹¹A. Gorz, *Elveda Proletarya*, İstanbul, 1989, Afo yay., s. 10.

¹²Therborn, Marksist paradigma içinde üç dönemi ayırdeder: ekonomi politigin eleştirisine dayanan Klasik Marksizm (Marx, Engels, Lenin vd.); felsefenin eleştirisini odak alan Batı Marksizmi (Lukács, Althusser vd.); sosyolojinin eleştirisi üzerinde yükselen Sosyal Bilimsel Marksizm (Poulantzas, Miliband, Laclau, Mouffe, Hindess, Hirst, Prezowski, Wright) bak. G. Therborn, "Problems of Class Analysis", *Marx 100 Years On* (der. B. Mathews) London, 1983, Lawrence and Wishart, s. 161.

çeker.¹³ Araştırmalar, üretim sürecinde iki farklı işlevin gelişmekte olduğunu ortaya koyar: a) belli bir üretim biçiminden türeyen işlevler (denetim ve gözetim işleri gibi daha çok sermayenin yerine getirdiği); b) teknik işbölümünden türeyen işlevler (eşgüdüm ve emek sürecinin birliği gibi kolektif işçinin yerine getirdiği). Wright, emek sürecindeki eşgüdüm işlevlerinin iktidar ilişkilerinin bir parçası olarak değerlendirilmesinden yanadır. Planlama ve eşgüdüm ile ilgili kararlara katılmanın sermayeye ait olan egemenlik alanına katılmak olduğunu varsayan bu çalışmalarda, klasik Marksist tezin kolektif işin ve işçinin gelişmesinin sermayenin egemenliğini azaltacağı yolundaki öngörüsünün tersine, kolektif işçinin işlevlerinin sermayenin emek süreci üzerindeki egemenliğine bağımlılığını artırdığı görüşü dile getirilir. Daha önce Braverman, gerek kafa, gerek kol emeğinin üretim ve denetim süreçleri üzerindeki egemenliğinin gittikçe azaldığını, ampirik verilere dayanarak öne sürmüştü.¹⁴ Benzer biçimde Poulantzas da, üretim sürecindeki egemenlik ilişkilerinin yeniden üretimi ile kafa ve kol işlerinin ayrımının ilişkili olduğu düşüncesinden yola çıkarak emekçiler içinde farklı sınıf profilleri geliştirmişti.¹⁵

Ancak bu tezleri ve ortaya konan bulguları doyurucu bulmayan öteki bazı Marksistler, kolektif işçinin işlevlerinin ve bunların sermaye ile emek arasındaki ilişki (çatışma) üzerindeki etkilerinin daha ayrıntılı araştırılmasını isterler ve bazı monografik çalışmaların, planlama ve yürütmenin ayrılması olgusunun yönetsel denetimde herhangi bir yoğunlaşmaya yol açmadığını ortaya koyduğunu söylerler.¹⁶

Yönetimin mülkiyetten ayrılmasının ve gelişen yönetsel ideolojilerin, kapitalizme yeni bir meşruiyet kazandırdığı¹⁷ doğrudur. Çalışma süreci içindeki işçinin karşı karşıya kaldığı kişinin mülk sahibi değil de, kendisi gibi bir yöneticinin olmasının hiç bir önemini olmadığı ve emekçiler üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığı söylenemez. İşletme düzeyindeki iktidar ilişkilerinde otoriteyi kullanan yöneticiler, gerçekte egemen sınıfı temsil ediyor olmalarına karşın, bu egemenliğin öznesi olmaktan çok gölgesini oluştururlar. İktidar görünürde kişisel olmakla birlikte, gerçekte, sermaye açısından işlevseldir. Gorz, sermayenin işlevsel egemenliğinin işçi sınıfının iktidar kavgasında oynadığı role bu yüzden, aşırı vurguda bulunur. Emekçilerin üretim üzerindeki egemenliğinin azalmakla kalmayıp, üretim emek ve kolektif işçi gibi kavramların gerçekliğini ve insanların bilinci dışında oluşan soyut birer imgeye dönüştüğünü öne süren görüşler, Gorz'da, işçi sınıfının iktidarsızlaştığı yargısına kadar varır. Gerçekte fabrikanın ekonomik bir birim olmaktan çıkması, ekonomik iktidar merkezinin odağını kaydırmış ve sınıfın belli hedefler doğrultusundaki hareketini gevşetmiştir. Aslında Marx

¹³G. Carchedi, *On the Economic Identification of Social Classes*, London, 1977, Routledge and Kegan Paul; Carchedi, "The Reproduction of Social Classes at the Level of Production Relations", *Economy and Society*, C. IV, No. 4, 1975; E.O. Wright, *Class, Crises and State*, London, 1979, Verso; Wright, *Classes*, London, 1991, Verso.

¹⁴Braverman. *agy.*

¹⁵N. Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, London, 1976, Lowe and Brydone Printers.

¹⁶G. Therborn, *İktidar İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarın*, İstanbul, 1989, İletişim, s. 183.

¹⁷R. Bendix, *Work and Authority in Industry: Ideologies of Management in the Course of Industrialization*, New York, 1956.

da, anonim şirketlerin kurulması ile ilgilenirken sorunun bir ölçüde bilincindeydi. Sonuçlarını netleştirmedeği saptamalarında, erler ve çavuşlar benzetmesi ile emekçilerin işi yapanlar ve işi denetleyenler biçiminde ayrılmasından ve yöneticilerin gelişmesinden söz etmişti.¹⁸

Ancak, yukarıda anlatılan olguların varlığı, sınıf çatışmasının ortadan kalktığını ya da odağının kaydığını göstermeye yetmez. Sömürü, çatışma ve sınıf mücadelesi arasında bire bir nedensellik ilişkisi bulunmasa da, bunlar birbirinden bağımsız değişlerdir. Başka bir deyişle sınıf çatışması, sömürünün varlığından kaynaklanan nesnel bir durumdur ve sınıf mücadelesi sömürünün yoğunluğu ile yakından ilişkilidir. Buna karşın her bir başka toplumsal durumları gösteren, kısaca farklı nesnellikleri olan olgulardır. Toplumsal çatışmanın algılanması ve sınıf mücadelesi biçiminde gerçekleşmesi, sınıf bilinciyle ve sınıfın örgütlü, kolektif hareket etme yeteneğiyle ilgili bir sorun olup çatışmanın varlığının veya yoğunluğunun derecesini göstermez. Yönetimsel devrim, kapitalizmin klasik baskı yöntemlerinin yerini alan ödün ve bütünleştirme stratejilerini geliştirmiş ve antagonistik ilişki imajını zayıflatmıştır; ancak, sınıf kutuplaşmasını ve toplumsal çatışmaları ortadan kaldırmış değildir. Tersine 1960'larda İngiltere'den ve Fransa'dan başlayarak öteki Avrupa ülkelerine yayılan ve ardından Japonya'ya ve ABD'ne sıçrayan toplumsal gerilim, derinleşen kapitalist bunalımın ve yoğunlaşan sınıf çatışmasının dışavurumundan başka bir şey değildir. Emperyalistler arası rekabet yüzünden işsizliğin ihracı gibi mekanizmalarla da giderilemeyen bu gerilimin, günümüzde daha da arttığı söylenebilir. Kapitalist ekonomilerin sürekli bir unsuru haline gelmiş olan işsizlik ve gittikçe şişen yedek emek orduları, keskinleşen sınıf çatışmasının yarattığı sonuçlar olduğu kadar yeni toplumsal çatışmaların girdilerini de oluştururlar.

Birnbaum, modern toplumlardaki ilişkilerin karmaşıklığının çatışmanın incelenmesini güçleştirdiğini, bunun da toplumsal çatışmaların eski şiddetini veya önemini yitirdiği yanılsamasına yol açtığını söylerken haklıdır.¹⁹ İstendiği veya talep edildiği için var olmayan toplumsal çatışmalar, sınıflar arasındaki sömürü ilişkilerinin nesnel dayanakları (kapitalist üretim biçimi) ortadan kalkmadıkça yeni görünümeler altında, yeni mekanizmalar yoluyla kendini yeniden üretecek olan bir toplumsal ve ekonomik gerçekliktir.

Devletin Artan Önemi ve Değişen Rolü : Tekelci kapitalizmin ayırdedici bir özelliği de devletin toplumsal ve ekonomik rolünün artmasıdır. Tekelci aşamada, devletin etkinliklerinin genişlemesine yol açan bir dizi gelişme görülmüştür. Kapitalist ekonominin yarattığı üretim fazlasının tüketilmesi, karmaşılaşan pazarın düzenlenmesi, emperyalistler arası rekabetin yürütülmesi, yabancı sermaye egemenliğine karşı çıkışların savuşturulması, hepsinden önemlisi, derinleşen toplumsal çatışmaların ve muhalefetin denetlenmesi için, devlete daha fazla gereksinim duyulmaktadır. Bu yüzden ulus devlet sorunu tekelci sermaye döneminde daha önemli ve karmaşık bir duruma gelmiştir.

Devletin tekelci kapitalist aşamada aldığı biçim ile ilgilenen Marksist yazarlar, bu konuda farklı okullar oluştururlar: Kautsky'nin "ultra emperyalizm" kuramının sol kanat versiyonunu oluşturan Sweezy, Magdoff, Nicolaus ve Jalce, uluslararası tekelci

¹⁸K. Marx, *Capital*, C.I., Moscow, Progress Publishers, s. 423-4 ve C.III, s. 436.

¹⁹N. Birnbaum, *The Crises of Industrial Society*, London, 1969, *Oxford University Press*, s.3.

kapitalizmin egemenliği altındaki emperyalist metropollerde ulusal devletin gücünün azalacağını; Mandel, Kidron, Warren ve Rowthorn, tekeli kapitalizmin bugünkü aşamasında emperyalist metropoller arasındaki ilişkide herhangi bir yapısal değişikliğin olmayacağını, tersine, emperyalist zincirdeki gerçek kopuşun metropoller ile onların egemenliği altındaki ülkeler arasında ortaya çıkacağını öne sürmüşlerdir. İkinci görüşün ulaştığı sonuç, bağımsız devletler ile burjuvaziler arasında hegemonya savaşının sürdüğü; uluslararasılaşma yönelimlerinin pazar ilişkilerini etkilemekle birlikte ulusal devlet ile burjuvazinin birbirleriyle olan dışsal ilişkilerinin korunduğu yolundadır. Batılı komünist partilerin savunduğu bir başka görüşte, metropoller arasındaki ilişkilerin emperyalist zincirde değişikliğe değil, kapitalist biçiminde "ulusal tekeli devlet kapitalizmi" olarak adlandırılan bir dönüşüme yol açtığı; metropoller arasındaki ilişkilerin hâlâ özerk burjuvaziler arasında karşılıklı ve dışsal baskılar biçiminde yürüdüğü öne sürülür.

Devletin özü veya günümüzde değişen niteliği konusunda, Marksist devlet kuramında iki temel yaklaşım söz konusudur.²⁰ Geleneksel görüşe göre, sermayeyi temsil eden yönetici sınıf ile devlet aygıtı arasında araçsal bir ilişki vardır; devlet, yönetici sınıfın ortak çıkarlarının geliştirilmesinin ve korunmasının aracıdır. İkinci görüş ise, kesin bir araçsal ilişki yerine devletin kapitalist sınıfın koyduğu kurallar ve sosyal ilişkiler sistemi içinde toplumun ortak çıkarlarını koruduğunu öne sürer. Offe, Ronge, Poulantzas ve Habermas gibi Marksistler, devletin egemen sınıfın aracı olmak gibi basit bir araçsal zihniyetle ele alınmasına karşı çıkarlar ve Weber'ci yanılığın sonucu olarak gördükleri akademik sosyolojiye egemen olan devlet gücü ile devlet aygıtının birbirine karıştırılmasına varan tutumu eleştirirler.²¹ Devletin bir bütün olmadığına değinen, belli ilişkilerden ve nür olmayan işlevlerden oluşan ve içinde sınıf ilişkilerinin somutlandığı ve yoğunlaştığı bir sistem olduğunu düşünen bu yazarlar, kapitalist devletin çağdaş rolünü ayrıntılı bir biçimde tartışır. Örneğin, Offe, Habermas ve Ronge, kapitalist devletin yapısal olarak sahip olduğu çelişkili roller; Poulantzas, Frankel ve Mandel ise, devletin negatif bir açıdan (kapitalist işletmenin istikrarını sağlama ve potansiyel devrimci etkileri önleme işlevleri açısından) ele alınmasının sonuçları üzerinde dururlar.

Yeni Alman Okulu, devletin artan öneminin ve gücünün kapitalizmin gelişen çelişkilerine fonksiyonel bir yanıt olduğu görüşündedir. Bu bağlamda devlet, ulusal sınırlar içinde sınıf çatışmalarını denetlerken, aynı zamanda uluslararası ekonomik çıkarların güvencesi olma işlevini de yerine getirmektedir. Ekonomik alan ile siyasal alan arasında yaratılan biçimsel ayrılığın tekeli aşamada daha da belirginleşmesiyle, modern endüstriyel devletin ekonomik önemi ve çatışmaları denetleme gücü artmıştır. Söz konusu ayrım, gerçekte sınıfsal niteliği keskinleşen devletin kapitalist karakterini gizleyen çeşitli mekanizmalar üretmekte, böylece devletin manevra alanını genişletmektedir. Sermayenin uluslararasılaşması ile basit bir güç aygıtı veya gücün dağılım aracı olmasının ötesinde sınıf egemenliğinin yeni biçimleri olan toplumsal ve ekonomik işlevlerle donatılmış bir güç kaynağı durumuna gelmiş olan devlet, üretken sektörlere yatırımcı olarak girmekte ve toplumun en önemli istihdam alanlarından birini oluşturmaktadır.

²⁰C. Offe ve V. Ronge, "Thesis on the Theory of the State", *Classes, Power and Conflict* (der. Giddens ve Held) Londra, 1982, Macmillan, s. 249-50.

²¹Giddens, *agy*, s. 192-94; Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, London, 1974, NLB, s. 40.

Devletin artan ekonomik önemi ve genişleyen istihdam alanı, emeğin karakteri ve emek ilişkileri üzerinde doğrudan etkide bulunmaktadır. Devlet istihdamının sınıf ilişkileri üzerindeki etkileri hakkında ayrıntılı çalışmalar yapmış olan Wright, kamusal istihdamın genişliğinin, kendi kendini istihdam ve yönetici olmayan uzmanlık gibi alanlar üzerindeki etkilerini tartışır.²² Öte yandan kamusal çalışmanın önemli bir bölümü, belli bir emek türünün gelişmesine yol açmış ve insanın yeniden üretimi diyebileceğimiz bir çalışma biçimini geliştirmiştir. Ağırlıklı olarak hizmetlerden (yaşlılara yönelik sosyal çalışma, çocuk bakımı ve öteki marjinal nüfusa yönelik çalışmalar, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri gibi) oluşan bu çalışma türü, kapitalist sömürü ilişkileri dışında yer almaktadır.²³ Çünkü söz konusu çalışmanın karşılığı sermayeden değil, gelirden ödenmektedir. Klasik sınıf çözümlerinin fazla hesaba katmadığı bu nokta, toplumsal çatışmaların niteliği ve gerçekleşme biçimleri söz konusu olduğunda önemlidir.

Devletin etkinliklerinin genişlemesi, siyasal alanı pre-kapitalist üretim biçimlerindeki başatlığına benzer bir konuma getirmiştir. Bu olgu, sömürü ilişkilerinin ve sınıf çatışmasının algılanmasını güçleştiren süreçler yaratmaktadır. Bu yüzden Poulantzas, tekeli aşamada ekonomik yönden çok siyasal yönün egemen durumuna geldiğini önemle belirtir.²⁴ Ancak siyasal yöne aşırı vurgunun sömürü ilişkilerinin ortadan kalkmakta olduğu savına dek vardırılması doğru değildir; sömürü ilişkileri ne kadar ekonomi dışı biçimlere bürünürse bürünsün, her zaman kapitalist toplumun odak noktasındadır.²⁵ Bir iktidar kurumu olarak devletin sınıf ilişkilerinde oynadığı rol üzerinde duranlar, daha çok sermayenin uluslararasılaşmasının devletin kurumsal ve siyasal yapısı üzerindeki etkilerini araştırırlar. Bunlara göre, ulusal devletin egemen sermayenin çıkarlarının sorumlusu durumuna gelmesiyle emperyalistler arası ilişkilerin uluslararası sermaye ile ulusal sermaye veya ulusal burjuvaziler arasındaki bir antagonizmaya yol açması olasılığı ortadan kalkmış bulunmaktadır. İşte böyle bir gelişmeden ötürü ulus devlet, küçülmek ve ortadan kalkmak şöyle dursun, kaçınılmaz olarak gerek uluslararası, gerek ulusal ölçekte önemli bir toplumsal özne durumuna gelmiştir.

Devletin ideolojik etkinliklerinin toplumsal çatışmaların yönü, içeriği ve tarafları açısından taşıdığı önem büyüktür. Devletin ideolojik rolü, güçlükle algılanan, ancak son derece yaşamsal bir işleve sahiptir. Gramsci, Althusser ve Poulantzas gibi çağdaş Marksistler, devletin egemen sınıfın hegemonya aracı olarak kapitalizmin sürekliliğinde oynadığı role önemle eğilmişlerdir. Althusser ve izleyicileri, devlet şemsiyesini çok geniş tutmakta ve hemen tüm toplumsal kurumları (sendikalar ve eğitim dahil) devletin ideolojik aygıtları içinde değerlendirmektedirler. Onlara göre, devletin ideolojik aygıtları, sosyal sınıfların yeniden üretiminin belirleyicisidir. Devlet, burada fonksiyonalist bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Egemen sınıfların ve onların çeşitli fraksiyonlarının içsel bütünlüğünü temsil eden kapitalist devlet, gelişkin ideolojik araçlar kanalıyla sistemin krizlerini yönetmekte, kitlelerin bilincini denetleyebilmekte ve böylece işçi sınıfının

²²Wright, *Class, State and Crises*, s. 181-219; *Classes*, s. 205-225.

²³Therborn, *İktidarın İdeolojisi, İdeolojinin İktidarı*, s. 178.

²⁴N. Poulantzas, *agy*, s. 101.

²⁵E. M. Wood, *Sınıftan Kaçış*, İstanbul, 1992, Akış Yay., s. 40.

kapitalist pazarın tüketicileri olarak yeniden üretilmesi sağlamaktadır.²⁶ Ancak devletin ekonomik rolünün sınıf mücadelesinin karakterini büyük ölçüde etkilediği doğru olmakla birlikte, son kertede devlet aygıtının sınıf mücadelelerini değil, sınıf mücadelesinin devleti belirlediğinin unutulmaması gerekir.

Öte yandan, toplumun karmaşık bir ekonomi ve siyasal aygıtı dönüştürülmesi, devletin ve pazarın sahip olduğu varsayılan göreceli özerkliği iyice tartışmalı kılmaktadır.²⁷ Bugün klasik devlet aygıtı ya da pazar düzeneği yerine, modern denetim araçlarına dayanan karmaşık süreçler gelişmiş bulunmaktadır. Emperyalizmin dünyayı tek ve büyük bir pazar haline dönüştürmesi ve küresel politikaların devreye girmesi, sorunun kavranmasını güçleştiren unsurlardır. Böylece işçi sınıfları, emperyalizmin global çıkarları doğrultusunda kolaylıkla yönlendirilmektedir. Örneğin Avrupa işçi sınıfları Dünya Savaşlarında emperyalist rekabetin ve ulusal birlik demagojisinin araçları olarak kullanılmıştır. Amerikan işçi sınıfı, yüksek istihdam düzeyleriyle gözleri boyandığı süreçte komünizm düşmanlığına yönelik maceraların piyonu olmaya hemen hiç karşı çıkmamıştır.

Modern endüstri devletinin yeni bir özelliği de, giderek genişleyen ve güçlenen bir teknisyenler kadrosunun devletin varlığı ve işlerliği açısından kaçınılmaz duruma gelmiş olmasıdır. Endüstri ötesi toplumlarda kamu yönetimi, hukuk, ekonomi, maliye, bilim ve teknoloji ile kentleşme ve sağlık işlevleri, askeri ve siyasal tüm işler, bu teknisyenlerin tekelindedir.²⁸ Teknisyenlerin artan önemi, endüstri toplumlarının bürokratikleşme eğilimlerini daha da güçlendirmektedir. Burada Weber'i doğrulayan bir rasyonelleşme sürecinin varlığını görmemeziğe gelmek olanaklı değildir. Ancak, toplumun hiyerarşik yapılarında yalnızca gücün kurumsallaşmasını ve rasyonelleşmesini görmek de yüzeysel bir yaklaşım olup, sonunda, "ideolojinin sonu" ve benzeri tezlerin kabulüne yol açar. Popper'in formüleştirdiği, Bell'in egemen Amerikan söylemine dönüştürdüğü, Aron'un son rotüşlerini yaptığı ideolojinin sonu paradigması, gücün kurumsallaşması ve rasyonelleşmesi sonucu siyasallığın ortadan kalktığı bir teknokratik toplumu kaçınılmaz görür. Sosyalist doktrinin çöküşü anlamında kullanılan ve kendisi de böylece bir ideolojik slogan haline gelmiş olan "ideolojinin sonu" tezi, kendi içinde tutarlı olmayan görüşler içermektedir. Her şeyden önce, ideolojiden yoksun bir teknokrasinin veya bürokrasinin var olup olamayacağı tartışılmalıdır. Teknik etkinlik ölçme çabası, kendi içinde bir ideolojik tutumu yansıtır. Teknik etkinlik, siyasal kararlar, teknik seçimler ise, siyasal değerler tarafından belirlenir.²⁹ Söz konusu toplumsal grupların sınıfsal kökenleri, yaptıkları işler üzerinde belli bir ölçüde etkide bulunur. Ayrıca gücün teknisyenlerin elinde yoğunlaşması, ne siyasetin ideolojiden soyutlanması, ne de toplumun tümüyle teknokratik bir eliten egemenliği altına girmesi demektir. Ideolojinin sonu tezinin çekiciliği, çatışmaları geride bırakan bir toplum mitosunu yaratması ve çağdaş insanın yıkıcı devrim fobisine karşı bir yatıştırıcı etkisi yapması ile açıklanabilir.

Ekonomi ve Siyasetin Ayrılması ve Çatışmanın Kurumsallaşması: Kapitalist toplumun sınıflı karakterini ve dolayısıyla bundan kaynaklanan sınıf çatışmasının varlığını yadsımayan pek çok yazar, toplumsal çatışmanın tekeli sermaye

²⁶ Althusser, *agy.*

²⁷ Birnbaum, *Towards a Critical Sociology*, s. 111-112.

²⁸ Birnbaum, *The Crises of Industrial Society*, s. 79.

²⁹ *agy.* s. 81.

aşamasında toplumun ekonomik ve siyasal yapılanması çerçevesinde yeniden örgütlendiğini savunur. Bunlara göre, tekelci aşamada ekonomik ve siyasal ilişkilerin ayrı ayrı örgütlenmesinin sonucu olarak sınıflararası karşıtlıktan kaynaklanan çatışma, ekonomik alana ait bir çıkarlar düzenlemesi biçiminde kurumsallaşmış bulunmaktadır.

Kapitalizmin temel yöneliminin siyasetle ekonominin ayrılığını içeren gücün kurumsal dağılımı olduğunu düşünen Giddens, söz konusu ayrılmanın çatışmayı ortadan kaldırmadığını, ancak içeriğini değiştirdiğini belirtir.³⁰ İki alan arasındaki karşılıklı bağımlılıktan ve etkileşimden kaynaklanan belli bir gerginlik hep vardır; ancak bu gerginlik gittikçe başka bir niteliklere bürünmektedir. Devletin güçlenmesine ve refah devletinin yükselmesine yol açan gelişme çatışmanın belli bir yüzünü oluşturur. Dahrendorf, toplumsal işbölümündeki ve teknolojik süreçlerdeki değişikliklerin yapısal dönüşümlere yol açsalar dahi içsel bir karakter taşıdığını; bu yüzden toplumun devrimci dönüşümüne yol açan sınıf çatışmaları ile karıştırılmamasını önerir.³¹ Dahrendorf'un ve Geiger'in kuramlaştırdığı "çatışmanın kurumsallaşması" savı, gelişmiş endüstri ülkelerinde siyasal ve endüstriyel (ekonomik) çatışmaların artık farklı düzlemlerde gerçekleştiği, dolayısıyla siyasal ve endüstriyel çatışma türleri arasında bir ilişkinin ya da uygunluğun bulunmadığı düşüncesine dayanır. Çatışmanın kurumsallaşması sonucu sermaye ile emek arasındaki gerilim, tüm biçimleriyle ve dayandığı kurumlarla yasallaşmış ve sistemle bütünleşmiştir. Örneğin toplu pazarlık kurumu, hatta sınıf mücadelesinin en etkin silahı olan grev bile, iki sınıf arasındaki karşıtlığın ve pazarlığın birer aracı olmaktan çıkmış; kuralları ve sonuçları önceden belli yasal bir işlem durumuna indirgenmiştir.³² Sonuç olarak sınıf mücadelesini önleyen ya da onunu yerini alan bir çağdaş çatışma olgusunun, günümüzde "demokratik sınıf mücadelesi" (Anderson, Gintis, Bowles ve Bendix) ve "radikal demokratik denetim" (Laclau, Mouffe, Hindess, Hirst, Wright) stratejileri gibi demokratik devrim süreçleri veya geniş tabanlı toplumsal hareketler biçiminde gerçekleşeceği öngörülür. Çünkü sınıf çatışması devrimci içeriğinden, işçi sınıfı da artık devrimci misyonundan kopmuş (Dahrendorf, Bendix, Giddens, Gorz) ve böylece siyasetin endüstriyel ilişkiler dışında kalan daha geniş alanlara ve toplumsal temellere dayandırılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Ekonomi ile siyasetin ayrılması olgusuna dayandırılan çatışmanın kurumsallaşması tezi, bazı noktalarda gerçekliği yansıtmakla birlikte, ulaştığı sonuçların bir bölümü çelişkili ve abartılıdır. Her şeyden önce, endüstriyel ilişkilerin farklı bir düzlemde kurumsallaşması, kapitalizmin yeniden yapılanma süreçlerinin doğal bir sonucudur. Her toplumsal olgunun ya da ilişkinin, hem ekonomik hem de siyasal bir içeriğe aynı oranlarda sahip olması gerekmez. Ayrıca ekonomik ve siyasal çatışmanın alanlarının farklılığı ya da parçalanmışlığı, yapay bir görünümdür. Gelişmiş ülkelerin çoğunda çatışmalar farklı alanlarda ortaya çıksalar dahi aynı çıkar temellerinden kaynaklanırlar ve aynı toplumsal süreçler içinde gerçekleşirler. Başka bir deyişle, çatışmaların biçimleri, dayandıkları kurumlar ve kurallar farklı olsa da, tek ve aynı toplumsal olgunun ya da aynı

³⁰ A. Giddens, *The Class Structure of the Advanced Societies*, London, 1973, Hutchinson and Co., s. 286.

³¹ Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford, 1959, Stanford University Press, s. 128.

³² Dahrendorf, a.g.y. s. 65.

ilişkiler sisteminin ürünüdürler.³³ Ayrıca, kapitalist sömürü ve sınıf farklılıkları ortadan kalkmadıkça sınıf mücadelesi dinamikleri varlığını sürdürecektir.³⁴

Öte yandan, sistemin kurumsal ve yasal çerçevesinin denetimi altında gerçekleşen endüstriyel ilişkilerin çatışmaları yumuşatıcı ve bastırıcı sonuçlara yol açtığı da doğrudur. Gerçekte çatışmanın varlığı, sınıf mücadelesinin kendisi değildir. Lenin'in yalnız bir biçimde ortaya koyduğu gibi, tek bir işletme veya endüstri dalında ve ücret kavgası bağlamında belli bir sınıfsal (siyasal) hedef gözetmeksizin gerçekleşen endüstriyel çatışma, sınıf mücadelesinden çok, onun zayıf bir embriyonunu oluşturur. Bilindiği gibi, Marksizme göre sendikal siyaset sınıf mücadelesinin en alt düzeyidir.³⁵ Endüstriyel ilişkilerin siyasal mücadeleden soyutlanması çatışmayı ortadan kaldırmaz; ancak onun sınıf mücadelesine dönüşmesini önleyerek sistemin kendisine meşruiyet kazandırır. Parlamento ve siyasal partiler, siyasal alanda; toplu pazarlık ve sendikal kurumlar ile yönetime katılma ve işyeri örgütleri ise, ekonomik alanda olmak üzere toplumsal çıkar karşıtlıklarını kuşatmakta, böylece çatışmayı denetlemekte ve yönlendirmektedirler. Benzer biçimde, çatışmanın kurumsallaşmasının ve yasallaşmasının sınıf bilincini, dolayısıyla işçi sınıfının devrimci ruhunu yok ettiğini söylemek yerine, sınıfsal içgüdüleri basturmak ve çarpıtmak yoluyla sınıf bilincinin gelişmesini önlediğini ve devrimci eylem yeteneğini köreltiğini düşünmek daha doğru gözükmektedir.

Toplumsal Uzlaşmaya Yol Açan Çağdaş Gelişmeler: Yüzyılın ikinci yarısından sonraki gelişmeler bazı düşünürlerde çatışmasız, kavgasız bir toplum imajı yaratırken, onlar kadar uçta yer almayan öteki bazılarında ise, toplumsal farklılıkların veya çelişkilerin varlıklarını sürdürmesine karşın bunların sınıf mücadelesi dinamiklerinden koptuğu düşüncesine yol açmıştır. Örneğin Dahrendorf, modern sosyal çatışmanın sınıf mücadelesi ile ilgisi bulunmadığını, daha çok vatandaşlık hakları bağlamında gerçekleştiğini öne sürer.³⁶ Bernstein çok daha önceleri konuya dikkati çekmiş ve demokrasinin gelişmesiyle işçinin proleter olmaktan çıkarak yurttaş durumuna geleceğini yazmıştı.

Toplumsal çatışmaların sınıfsal köklerinden koptuğunu düşünenlere göre, çağdaş kapitalizmde artan toplumsal hareketlilik ve eşitlikçi gelişmeler sınıf farklılıklarının yarattığı çelişkileri, geniş bir toplumsal yelpazeyi içeren "vatandaşlık hakları" potası içinde eritmiş bulunmaktadır. Mesleki gelişmeler ve kariyerizm yoluyla sınıf hiyerarşisi içindeki yerini değiştirebilen, eşitlikçi hak ve özgürlüklerden yararlanabilen bireyler ve sosyal gruplar arasında artık söz konusu olan çatışma değil, vatandaşlık ilişkileri temelinde yükselen toplumsal uzlaşma ve işbirliğidir. Sosyal ve yasal hakların gelişmesi, insanlar arasında benzerlik ve eşitlik duygularını artırarak, onların ortak gelişme ideallerine yönelmelerine neden olmaktadır.³⁷ Söz konusu düşünülere göre, birey ile toplum arasındaki ilişkileri de değiştiren bu gelişmeler sonucu devlet, çatışmaların tarafı

³³T. Bottomore, *Classes in Modern Society*, London, 1965, George allen and Unwin, s. 27.

³⁴Sınıf mücadelesi üzerine ayrıntılı bir tartışma ve değerlendirme için bakınız: T. Ongen, "Sınıf Mücadelesi ve İşçi Sınıfı", *Marksizm ve Gelecek*, (Sayı 6, 1993)

³⁵V. I. Lenin, *Collected Works*, C. 4, Moscow, Lawrance and Wishart, s. 215; agy, C. 19, s. 121; agy, C. 5, s. 387.

³⁶Dahrendorf, *The Modern Social Conflict*, s. 107.

³⁷Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, s. 63.

ya da çatışmaları basuran bir güç olmaktan çıkmış, bireyler ya da birey ile toplum arasındaki ortak çıkar birliğinin gerçekleşmesinin aracı durumuna gelmiştir.

Toplumsal hareketliliğin ve eşitlikçi ilişkilerin gelişmesini sağlayan en önemli çağdaş olgu, eğitim olanaklarının yaygınlaşmasıdır. Eğitim fırsatlarından yararlanma yoluyla sınıfsal konumların yeniden dağılımının olanaklı olduğunu düşünenler, böylece sınıfların eskisi kadar kapalı ve süreklilik gösteren bir toplumsal sistem olmaktan çıktığını ve sınıf yapısının bu yüzden çağdaş toplumların karakteristiği olamayacağını öne sürerler.³⁸ Onlara göre, eğitim fırsatları ve mesleki çeşitlilik toplumsal hareketliliği artırmış, çalışanlara mesleki ilerleme yoluyla toplumsal konumlarında ve yaşam standartlarında yükselme olanağı sağlamıştır. Bu ise, sınıf bilincinin yerine meslek bilincini ve kariyerizmi geçirecek bir yandan sınıf içi çatışmaları körüklemektedir, öte yandan sınıflar arasındaki antagonistik çatışmanın yerini bir tür antagonistik işbirliğinin almasına neden olmaktadır. Bazı batılı sosyologlar, beyaz yakalılar ile profesyonel işlerde çalışanlarda dikey toplumsal akışkanlığın varlığını; orta sınıflar söz konusu olduğunda ise, sınıf üyeliğinin geçiciliğini öne sürerler.³⁹ Avrupa ülkelerinde yapılan araştırmalar, toplumsal akışkanlık imajı güçlü olan orta sınıfların sınıf bilincinden çok, sınıfsal durumun farkında olma derecesinde bir aidiyet duygusu taşıdıklarını; bireyciliğe ve yarışmacı kariyerizme dayanan bu duygunun ise, sınıfların varlığını yadsıyan bir siyasi tutumla sonuçlanmakta olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁰ Sınıflar arasındaki işbirliğinin kapitalist toplumun temel özelliği durumuna geldiğini savunanlara göre, zaten gelişmiş olan entegrasyon mekanizmaları sisteme direnme olanaklarını öylesine daraltmıştır ki, insanlar, özellikle çalışanlar, neyi yapmaları ve neye inanmaları gerektiği konusunda koşullanmış robotlara dönüş bulunmaktadır.

Endüstrileşme ile artan verimliliğin işçi sınıfının standartlarında sağladığı yükselme ve yaygınlaşan meta bilinci (Lockwood), sınıf çatışmasının algılanmasını ve devrimci mücadeleye dönüştürülmesini önleyen bir başka çağdaş dinamiktir. Kapitalist toplumun tüketim standartlarının belirlediği toplumsal konumlar ve tüketici kimlikler, bir yandan sistemin meşruiyetini artırırken, öte yandan, emekçilerin sisteme karşı dirençlerini zayıflatmaktadır. Çünkü emeğin metalaşması ve çalışmanın yabancılaşması sonucu, bir işle ve üretici rolle özdeşleşme olanağı gitükçe ortadan kalkmaktadır. Böylece emekçilerin gerek işte, gerek toplum içinde üretici kimliklerini kazanmaları güçleşmekte, belli bir sınıfa ait olma duyguları azalmakta, buna karşılık tüketici rollerinin çekiciliği gittikçe artmaktadır. Emeğin üreticiye özgü bir etkinlik olmaktan çıktığı, çalışmanın değersizleştiği ve insanların yaratıcılıklarından soyutlandığı bir dünyada üretici rolünü algılamakta binbir güçlükle karşılaşan emekçilerin, tüketim toplumun vaad ettiği kimliklere özenmeleri kaçınılmaz duruma gelmektedir.⁴¹ Bu arada, gerek yaygınlaşan meta bilincinin yarattığı yanılsamalar, gerek iş süreçlerinden soyutlanan olgusu, emekçilerin yabancılaşmasını ve hoşnutsuzluğunu artırmakta ve onları özel yaşamlarına daha fazla kapatmaktadır.⁴² Çalışanların sınıf bilinci ve sınıfsal kimliği üzerinde etkili olan tüm bu dinamikler, onlarda kayıtsızlık, güvensizlik, geleceğe ilişkin belirsizlik ve

³⁸ Dahrendorf, *agy*, s. 60.

³⁹ Aktaran, Bottomore, *agy*, s. 17.

⁴⁰ Giddens, *The Class Structure of the Advanced Societies*, s. 185.

⁴¹ A. Gorz, *Elveda Proletarya*, s. 72.

⁴² D. Lockwood, "Sources of Variation in Working-Class Images of Society", *Classes, Power, and Conflict* (der. Giddens ve Held) London, 1982, Macmillan, s. 360-71.

seçeneksizlik gibi duygulara ve tutumlara yol açmaktadır. Bir yanda toplumsal hoşnutsuzluğun varlığının, öte yanda, bunu değiştirecek gücün duyulmamasının yarattığı ikilem, işçi sınıfı üyelerinin konumlarını pragmatik bir tutumla kabul etmelerine yol açmaktadır. Marcuse ve Hocker daha ileri gidip, toplumdaki değer uzlaşmasını, işçi sınıfında düzenin normatif kabulünü yol açtığını ve bunu kapitalizmin karakteristiği durumuna getirdiğini öne sürerler.⁴³

İş sürecindeki ve toplum içindeki konumlarının değişmesi sonucu çağdaş işçi sınıfının farklı bir profile kavuştuğu düşünenler, işten ve üretimdeki konumlardan bağımsız bir "yeni proletarya" tanımına gereksinim duyarlar.⁴⁴ Gorz ve Bahro gibi ekososyalistler için çağımızın emekçileri, artık Marx'ın proletaryasından çok farklıdır; işçi sınıfı, kapitalizmi içsel olarak dönüştürecek yeni işbölümü yapıları üzerinde işlevsel egemenlik kuracak, başka bir deyişle, teknokratik iktidarın sahibi olacak bir toplumsal özne dönüşmüş bulunmaktadır.

Sınıf çatışmasının varlığını yadsımayan bazı yazarlar (örneğin Schelsky, Marshall) ise, sınıf mücadelesine dönüşme olanağı olmayan yeni eşitlikçi ilişkiler için yeni toplumsal gerilim kuramlarına gereksinim duyulduğunu öne sürerler. Bunlara göre, eşitlikçi toplum imajı gerçekte bir aldatmaca olup, sınıfsal farklılıklardan kaynaklanan çatışmalar sürmektedir; ancak bu gerginlik sınıflar arası bir çatışma olarak ortaya çıkmaktan çok, bireyler veya gruplar arası bir karşılık biçiminde gerçekleşmektedir.

Toplumsal akışkanlığın ve eşitlikçi ilişkilerin gelişmesi, toplumsal çatışmanın gerçekleşmesi açısından önemli sonuçlar doğurur. Bu yüzden, ister sınıf mücadelesi açısından, isterse onun yerine geçen uzlaşmacı politikalar açısından yaklaşılsın, toplumsal ilişkileri etkileyen çağdaş dinamiklerin ortaya çıkarılması gerekir. Söz konusu gelişmelerin, özellikle sınıf ilişkilerini ne ölçüde etkilediği ciddi bir biçimde araştırılmalıdır. Toplumsal akışkanlık yeni bir olgu değildir. Marksist kuram, sınıflararası ilerlemeyi içeren toplumsal akışkanlığın varlığını yadsımaz. Ancak bu gelişmelerin, herşeyden önce tarihsel olarak geçici olduğu ve sınıf ilişkilerinin doğasını etkileyecek ya da sınıf çatışmasını geçersizleştirecek çapta olmadığı görüşündedir. Gerçekten, insanların doğdukları anda sahip oldukları sınıfsal konumların yaşamları boyunca büyük ölçüde değiştiğini kanıtlayan herhangi bir çalışma yoktur. Aşağı sınıflardan yukarıya doğru hareket son derece sınırlıdır. Toplumsal hareket, daha çok aynı sınıf içinde ya da yakın sınıfsal konumlar arasında mesleki akışkanlık yoluyla gerçekleşmektedir. Mesleki akışkanlığın sınıfsal hareketlilik sayılması doğru değildir. Asıl önemli ve toplumsal akışkanlığın göstergesi olacak nitelikteki hareketin aşağıya doğru olduğunu söyleyen sosyologlar, yukarıya doğru tırmanışın, özellikle işçi sınıfı söz konusu olduğunda geçerli olmadığını belirtirler.⁴⁵

ÇAĞDAŞ ÇATIŞMA STRATEJİLERİ

Yukarıda kuramsal çerçevesini çizmeye çalıştığım çağdaş çatışma yaklaşımlarının oldukça renkli bir politika önerileri yelpazesi bulunmaktadır. Çatışmanın içeriğine, yöneldiği hedeflere ve dayandığı öznelere göre farklı stratejiler sunulur. Bunların ortak

⁴³M. Mann, "The Social Cohesion of Liberal Democracy", agy, s. 376

⁴⁴Gorz, agy, s. 67.

⁴⁵Bottomore, agy, s. 38.

noktası, günümüz dünyasında, Marx'ın öngürüsüne uygun bir devrimci çatışma olasılığının (devrimci sınıf mücadelesinin) ortadan kalktığıdır. Hemen hepsi, toplumsal gerilimlerin sınıf ilişkileri temelinden uzaklaşarak başka toplumsal alanlara kaymış olmasından ötürü günümüzde geleneksel politikaların yerini alacak, yeni ve daha geçerli yaklaşımlara gereksinim duyulduğu düşüncesini dile getirirler.

Söz konusu ortak noktalarına karşın, genel olarak iki yaklaşımı ayırdetmekte yarar var. Bir grup, işçi sınıfını hâlâ toplumsal çatışmaların temel öznesi olarak görmekte birlikte, günümüz çalışanlarının eski işçi sınıfından farklı bir profil sergilediğini ve çağdaş işçinin yeni toplumsal muhalefet biçimlerine gerek duyduğunu öngörür. Öteki grup ise, günümüz işçi sınıfına, hatta genel olarak sınıfa dayanan politikaların geçersizleştiğini, toplumsal çatışmanın ve hareketin yeni gerilim ilişkileri ile sınıf dışı özneler temelinde yükselişini savunur.

İlkine örnek olarak, Dahrendorf'un Parsons'un "potansiyel çatışma" kavramından yararlanarak geliştirdiği demokratik çatışma stratejilerini gösterebiliriz. Burada, çalışmanın ve gündelik yaşamın karmaşık süreçlerinden soyutlanmış olan bağımlı sınıfların görüşmeci diyaloglar yoluyla uyarılabileceği ve toplumsal değişme üzerinde etkili bir duruma getirilebileceği varsayılır. Dahrendorf'un izindeki Geiger, daha ileriye giderek, sınıf düşmanlığının da kurumsallaştığını öne sürer (Class Society in the Melting-Pot). Buradaki mantık, sermaye ile emek arasındaki gerilimin emek pazarının meşru ilkesi olarak kabulüdür. Anderson'dan ve Davidson'dan esinlenen Bendix'in "demokratik sınıf mücadelesi", bu stratejilerin en popüler olanıdır. Demokratik sınıf mücadelesi, ortak çıkara, uzlaşmaya ve son kertede pastanın korunması amacına yönelik olduğu için, demokrasinin geleneksel anlamına düşen uygulamaları, düzenlemeleri ve kuralları içerir. Geiger bunu çok iyi ortaya koymuştur. Ona göre, sınıf mücadelesinin demokratikleşmesi veya kurumsallaşması korporatizmdir. Çünkü bu mücadelenin zemini örgüt (parti, sendika, dernek türünden örgütlü mücadele), yöntemi ise uzlaşmadır (consensus siyasetleridir).⁴⁶ Bu yaklaşımda çağdaş çatışmanın, dolayısıyla demokratik mücadelenin gerçek yüzünü görmek olanaklıdır. Toplumdaki farklı gruplar arasındaki çatışmanın siyasal örgütler eliyle gerçekleşmesi demek olan demokratik mücadele, sınıf çatışmasının demokratik kurumlar yoluyla ve siyasal yansımalarını temsil eder. Böylece toplumsal çatışmalar, parti, seçim sistemi ve parlamento gibi meşru mekanizmalar yoluyla devrime gerek kalmaksızın yürütülecek; sonuçta, sınıf mücadelesi gibi yıkıcı bir toplumsal harekete gerek kalmaksızın güçlülerle güçsüzler arasında sağlıklı ve yapıcı bir yarışmaya dayanan toplumsal bir muhalefet gerçekleşecektir. Aron "demokrasinin çatışmaları yatıştıran değil, kavgaya dönüşmesini önleyen çağdaş bir çatışma yöntemine dönüştüğünü" söylerken,⁴⁷ demokrasinin bu yönünü göstermeye çalışır.

Bir başka yaklaşım, eko-sosyalistlerin (Gorz, Bahro) üreticilerin, alternatif bilinç taşıma stratejileri yoluyla, üretim ve toplumsal katılım süreçlerinde etkin duruma getirilmesidir. Bazı yazarlar (Williams, Browne, Wilde) ise, yeni orta sınıf üyeleri, cv kadınları, öğrenciler, işsizler, emekliler gibi işçi sınıfı yanı sıra öteki dinamik ya da muhalif toplumsal grupların sınıf içi ittifakı temelinde, kapitalist sistemin kendisine veya onun sınıflı yapısından kaynaklanan sorunlarına (konut, çevre, kültür, kültür eğitim

⁴⁶Dahrendorf, *The Modern Social Conflict*, s. 110.

⁴⁷R. Aron'un Sarbonne Üniversitesinde verdiği seminerlerden aktaran, Dahrendorf, *agy.* s. 108.

ve cinsellik gibi yaşamın kalitesi ile doğrudan ilgili olan) karşı birlikte mücadelesini öngörürler.⁴⁸

Avrupa Komünizminin başını çektiği "burjuva demokrasisi biçimlerinin genişletilmesi" yoluyla sosyalizme geçiş stratejisi, başlangıçtaki gibi işçi sınıfı odaklı bir halk ittifakı temeline dayandığı ölçüde ilk grupta; 1980'lerden sonra olduğu gibi, sermaye ile emek karşıtlığından ve işçi sınıfını merkezine almaktan uzaklaştığı ölçüde ikinci grupta değerlendirilmesi gereken bir yaklaşımdır. Örneğin "radikal demokrasi'yi, çalışanların emek ve iş süreçlerinde demokratik denetimi sağlamaları biçiminde yorumlayan Wright'ın "reformist olmayan reformlar" stratejisini ilk kategori içinde değerlendirebiliriz. Gerçekten, daha sonra Avrupa'lı ideologları elinde sınıf dışı bir politikaya dönüşen radikal demokratik denetim Wright'da, işçi sınıfının ilerici kapasitesini açığa çıkarıcı ve sosyalizme götürücü bir sınıfsal politika olarak tasarılanır. Wright, sermayenin kesin egemenliği altına giren emek sürecinin özgürleşmesini, başka bir deyişle emek süreci üzerindeki denetimin emekçilerin eline geçmesini, sömürü olgusunun kavranmasının ve ortadan kaldırılmasının ilk adımı olarak görür. Kendisi böylece, emek sürecinden başlayarak ekonomik ve toplumsal yaşamda görülen parçalanmışlığın giderilmesinin ve kapitalizmden sosyalizme doğru dönüşümün olanaklı olacağını öngörür.⁴⁹

İkinci grup stratejiler, siyaset ile ekonominin ayrılması sonucu endüstriyel çatışmalar potasında eritilmiş olan sınıf çelişkilerinin toplumsal ilerleme açısından herhangi bir dinamizm taşımayacağı varsayımına dayanır. Bunlar, ekonomi dışı ilişkilerde var olan gerilimlerin toplumsal dönüşüm açısından daha büyük bir potansiyele sahip olduğunu, böylece etnik, cinsel, dinsel, kültürel nitelikteki egemenlik ilişkileri temelinde kurulan toplumsal öznelerin muhalefetine dayanan stratejilere öncelik verilmesini önerirler. Bu yelpaze içinde çoğunlukla sınıf mücadelesi yerine geçirilmiş geniş tabanlı (demokratik) sınıflar arası devrimci ittifaklara dayanan toplumsal stratejiler yer alır. Habermas ve Touraine'in yeni toplumsal hareketlerini, Laclau ve Mouffe'un radikal demokratik devrimini, ikinci kategori içinde değerlendirebiliriz.

Devrime gerek kalmaksızın kapitalizmden sosyalizme dönüşmenin olanaklı olduğu görüşüne dayanan demokratik devrim stratejilerinde, sistemin ilerici kapasitesinin içsel mekanizmalar yoluyla harekete geçirilmesi öngörülür. Bu yüzden, çağdaş çatışmanın yalnızca emek ile sermaye arasındaki gerilimlere indirgenmesine karşı çıkılır. Örneğin Prezeworski, sınıf mücadelesinin daha çok sınıflara ilişkin (sınıflar üzerine) bir mücadele olduğunu söyleyerek, sınıflar arasındaki kavgaya indirgenmesini eleştirir.⁵⁰ Çünkü bu bakış açısına göre, antagonizmanın kendisi kapitalist üretim ilişkileri içinde değil, üretim ilişkileri ile bu ilişkinin dışında kalan bir şey arasında olduğundan, günümüzde çeşitli antagonizmalardan söz etmek olanaklıdır. Bu yüzden, tüm antagonistik ilişkileri içerecek ve radikal bir anti kapitalist mücadelenin önünü açacak bir politika gerekmektedir. Böyle bir politika, burjuva demokratik devriminin derinleştirilmesi ve genişletilmesi yoluyla

⁴⁸ A. Gorz, *Elveda Proletarya; R. Bahro, Nasıl Sosyalizm? Hangi Yeşil? Ne İçin Sanayi?*, İstanbul, 1989, Ayrıntı; R. Williams, *İkibine Doğru*, İstanbul, 1989, Ayrıntı.

⁴⁹ E. O. Wright, *Classes*, s. 286-90.

⁵⁰ Aktaran, G. Therborn, "Problems of Class Analysis", *Marx 100 Years On* (der. B. Mathews) London, 1983, Lawrence and Wishart, s. 161-191.

gerçekleşecektir.⁵¹ Burada demokratik devrimin derinleştirilmesi ile kastedilen, burjuva siyasal demokrasi uygulamalarının iyileştirilmesi değil, siyasal özgürlüklere dokunmadan sınıfa dayalı eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasını, dolayısıyla üretim ilişkilerinin yeniden örgütlenmesini sağlayacak bir demokratik denetim sisteminin kurulmasıdır.⁵²

SONUÇ

Çağdaş toplumsal çatışma tezlerinin bir bölümünün açıklıkla gösterdiği gibi, günümüzde toplumsal çelişkiler daha çeşitli bir görünüm kazanmıştır. Kapitalist üretim biçiminin varlığından kaynaklanan sınıf sömürüsü hâlâ çatışmanın özünü oluşturmakla ve toplumsal çatışmalar daha da derinleşmiş ve yoğunlaşmış bulunmakla birlikte, çatışmaların algılanması ve işçi sınıfını odak alan dinamik ve radikal bir toplumsal muhalefete dönüşmesi güçleşmektedir. Ekonomi ile siyaseti ayrı ayrı örgütleyen kapitalist toplum düzenekleri, çelişkileri bastırmakta ve çatışmaların ortaya çıkmasını kendi denetimi altında tutmaktadır.

Çağdaş çatışma paradigmasının su yüzüne çıkardığı bir başka gerçek, günümüz egemenlik ilişkilerinin ve çatışma biçimlerinin daha kapsamlı ele alınması zorunluluğudur. Marksist toplum çalışmalarının, sınıf dışı özneleri ve çatışma dinamiklerini de hesaba katmasının zamanı gelmiştir. Böylece daha önce ihmal edilmiş bazı değişkenlerin (millet, din, ırk, cinsiyet, sınıfsal olmayan ideolojiler gibi) günümüz sınıf mücadelesi süreçleri açısından oynayacakları olumlu ya da olumsuz roller önceden anlaşılabilir. Kapitalist sömürü sisteminin sınırlarını çizdiği bir çerçevede gerçekleşen söz konusu dinamikler, kapitalizmin dönüştürücü gücünü oluşturamazlar, ama, toplumdaki çelişkilerin niteliğinin anlaşılmasında ve çatışmaların sınıf mücadelesi süreçlerine kanalize edilmesinde yardımcı olabilirler.

Toplumsal ilişkileri etkileyen çağdaş dinamikler, özellikle çatışmanın denetlenmesini sağlayan süreçler, çelişkilerin algılanmasını güçleştirmekte ve sınıf ilişkilerinden bağımsız bir çatışma imajının gelişmesine yol açmaktadır. Sonunda, sınıf mücadelesi perspektifinden uzaklaşmakta ve geriye liberal demokrasinin yeniden adlandırılması dışında fazla bir seçenek kalmamaktadır. Gerçekten, gerek demokratik sınıf mücadelesi, gerek radikal demokrasi anlayışları, kapitalizmden özerkleşmiş bir liberal demokrasi idealini yüceltmekten öte bir şey yapmamaktadır. Bunlar, liberal demokratik genişlemelerin kapitalizmin kötülüklerini açığa çıkaracağını, hatta bölüşüm süreçlerinde yaratacağı kaymalar yoluyla birikim süreçlerini biçimlendireceğini öngörmektedirler. Kendilerini kapitalizmi dönüştürücü, hatta sosyalist politika araçları olarak sunmaları (Laclau, Mouffe, Jossep, Prezeworski) bu yüzdendir. Ancak, sömürü ilişkilerini emek değer kuramından, dolayısıyla Marksist kuramın ve pratiğin merkezinden uzaklaşarak ele alan yaklaşımları sosyalist stratejiler olarak değerlendirmek doğru değildir. Çünkü sınıfsal ilişkilerden koparılmış, dolayısıyla kapitalist sömürünün temeli olan sınıfların ortadan kaldırılmasına yönelik olmayan bir mücadelenin sınıf mücadelesi ya da sosyalist bir politika olarak düşünülmesi olanaklı değildir. Örneğin sınıfsal çelişkileri ve sınıfların

⁵¹E. Laclau ve C. Mouffe, "Aşasız Fakatsız Marksizm-Sonrası", *Marksizm ve Gelecek*, sayı: 5, 1992, s. 33-34.

⁵²B. Jessop, "The Political Indeterminacy of Democracy", *Marxizm and Democracy* (der. A. Hunt) Londra, 1978, s. 6; S. Bowles ve Gintis, "The Crises of Liberal Democratic Capitalism: The case of the United States", *Politics and Society*, 11, No: 1, s. 52.

ideolojik mücadelesini yadsımayan Laclau, bunları öteki toplumsal çelişkilerden ve halk ile egemen iktidar bloğunun karşı karşıya geldiği "halkçı demokratik mücadele ideolojileri"nden ayırarak, çağdaş toplumsal çatışmanın zemini birincisinden ikincisine kaydırmıştır.⁵³ Böyle bir mücadele, sosyalizme geçişin itici gücü olacak bir politikanın aracı olamaz; çünkü burada halk ve iktidar bloğu gibi toplumsal özneler, sınıfları temsil etmezler. Poulantzas'da açıkça görüleceği üzere, iktidar bloğu ile halk ittifakları karşılığında dayanan siyasal mücadele, sermaye ve işçi sınıfı örgütleri arasında değil, devlet tarafından örgütlenmiş egemen bir cephe ile halk denilen kimliksiz, şekilsiz bir kitle arasında yürütülmektedir.⁵⁴

Demokratik denetim biçimleri ile toplumun radikal dönüşümünü gerçekleştirecek sınıf mücadelesi yaklaşımlarını birbirinden ayırmak, demokratik kazanımlardan ve denetim araçlarından toplumsal muhalefetin harekete geçirilmesinde ve sınıf mücadelesi süreçlerinin canlandırılmasında yararlanma olanağının bulunmadığı anlamına gelmez. Sınıf mücadelesi yaklaşımı, öteki muhalefet yöntemlerine başvurulmasını, hatta zaman zaman onların önceliğine yer verilmesini dışlamaz. Özellikle emek ve iş süreçlerindeki sermayenin egemenliğine ve gücüne karşı çıkan politikalar ve uygulamalar, sömürünün salt bir ekonomik olgu olmadığının görülmesine ve çalışanların belli bir uyanış, insiyatif ve dinamizm kazanmalarına katkıda bulunur. Ekonomik alanla siyasal alan arasında bir sis perdesi oluşturan burjuva demokratik biçimleri, emekçilerin emek ve çalışma süreçlerindeki etkin denetimlerinin araçları olarak (sendikal ve iş yeri örgütlenmeleri başta olmak üzere) söz konusu bulanıklığın aşılmasının mekanizmalarını da oluşturur. Başka bir deyişle, demokratik denetim stratejileri, sınıf politikalarının yerine geçirilmediği, tersine onların şemsiyesi altında yürütüldüğü sürece toplumsal uyanışın katalizörleri olabilirler.

⁵³E. Laclau, *İdeoloji ve Politika*, İstanbul, 1985, Belge yay. Toplumsal temelinden koparılmış ideolojik mücadeleler zemininde öngörülen populist politikaların eleştirisi için bakınız, E.M. Woods, *Sınıftan Kaçış, Yeni Hakiki Sosyalizm*, İstanbul, 1992, Akış yay.

⁵⁴N. Poulantzas, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, İstanbul, 1992, Belge yay.